

УДК 37.035.91: 355:23

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ПЕРЕВІРКИ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ГОТОВНОСТІ ДО ЛІДЕРСТВА

Ратич Б.Я., здобувач
кафедри педагогіки

*Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького*

У статті розкрито хід та результати дослідно-експериментальної роботи з перевірки педагогічних умов формування у майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до лідерства.

Ключові слова: *готовність до лідерства, педагогічний експеримент, педагогічні умови, офіцери-прикордонники.*

В статье раскрыты течение и организация опытно-экспериментальной работы по проверке педагогических условий формирования у будущих офицеров-пограничников готовности к лидерству.

Ключевые слова: *готовность к лидерству, педагогический эксперимент, педагогические условия, офицеры-пограничники.*

Ratysh B.Ya. RESULTS OF THE RESEARCH AND PRACTICAL SCRUTINY OF THE PEDAGOGIC MILIEU FOR DEVELOPING THE WILLINGNESS TO LEADERSHIP WITH INTENDED BG OFFICERS

The essay has elaborated on the process and results of the research and experimental scrutiny of the pedagogic milieu for developing willingness to leadership with intended BG officers.

Key words: *readiness to leadership, pedagogic experiment, pedagogic milieu, BG officers.*

Постановка проблеми. У наш час увага до проблем лідерства обумовлена необхідністю організації оптимального функціонування усіх структурних компонентів прикордонного відомства, ефективної підготовки офіцерів-керівників, які повинні вирішувати складні завдання з охорони кордону, вміло керувати прикордонними підрозділами. Вивчення механізмів формування лідерства в умовах прикордонної служби дає змогу визначити легітимну процедуру просування особистості до лідерства в структурі відомчого управління, дає можливість керувати цим процесом, утверджувати оптимальні варіанти взаємодії лідерів зі своїми однодумцями, прихильниками й опонентами. Розробка відповідної системи правил необхідна не тільки для висування «першої особи» прикордонного колективу, але й для здійснення ним владних функцій. Саме тому дослідження проблеми сутності лідерства, педагогічних умов формування у майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до лідерства є важливим завданням педагогічної науки.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає у розкритті експериментальної перевірки педагогічних умов формування у майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до лідерства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні питання формування

готовності до лідерства як складової професійної підготовки офіцерів ДПСУ не були предметом спеціальних досліджень. Вчені розглядали лише окремі аспекти підготовки офіцерів-прикордонників до управлінської діяльності. Так, зокрема, О. Луцький вивчав проблеми розвитку управлінської компетентності керівних кадрів Державної прикордонної служби, Л. Мотозюк – проблеми формування організаторський здібностей у майбутніх керівників прикордонних підрозділів, Ю. Сердюк – педагогічні умови вдосконалення військово-педагогічної підготовки командирів підрозділів, М. Тарнавський – формування культури управлінської діяльності у майбутніх офіцерів-прикордонників, В. Уліч – педагогічні умови формування готовності майбутніх офіцерів до управлінської діяльності, Ю. Царьов – психологічні особливості підготовки офіцерів оперативно-тактичного рівня до управлінської діяльності та ін.

В аспекті проблеми формування готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до лідерства важливим є дослідження О. Маковського щодо формування лідерських якостей майбутніх офіцерів [1]. У структурі професійної готовності офіцера дослідник виділив лідерські якості, що визначають його здатність здійснювати безпосередній емоційно-вольовий вплив на підлеглих і на цій підставі підвищувати свій авторитет, керувати військовим підрозді-

лом, організувати спільну діяльність та ефективно вирішувати службово-бойові завдання.

Вчений М. Маслянов ґрунтовно розкрив сутність поняття «готовність курсантів до лідерства» як цілісної властивості особистості, як мети навчально-виховного процесу, а також як компонента в структурі готовності до професійної діяльності в умовах прикордонної застави і як соціально-психічного феномена. Вчений також визначив психолого-педагогічні умови розвитку готовності курсантів до лідерства [2].

Проте невирішеними на сьогодні залишаються питання щодо педагогічних умов підвищення у курсантів готовності до лідерства, що потребує більш детального аналізу феномена лідерства та визначення особливостей організації роботи у цьому напрямі в системі професійної підготовки офіцерів-прикордонників. З огляду на це увагу зосереджено на розкритті сутності та особливостей змісту професійно-психологічної компетентності офіцерів-прикордонників.

Виклад основного матеріалу дослідження. При визначенні педагогічних умов формування у майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до лідерства було враховано дослідження вчених (Т. Бендас, М. Маслянов, Д. Паригін та ін.), які довели, що на формування у курсантів готовності до лідерства великий вплив має навчальний процес, цілеспрямована продумана робота в цьому напрямі. Було також враховано, що, як вважають дослідники (О. Луцький, Л. Мотозюк, Ю. Сердюк, В. Уліч та ін.), для формування готовності до лідерства потрібно використовувати ті підходи та шляхи, які найбільшою мірою враховують мету та завдання підготовки фахівців, а також специфіку їхньої професійної діяльності.

На основі аналізу нормативно-правових документів з організації службової діяльності персоналу ДПСУ, аналізу прав та обов'язків начальника відділу та відділення прикордонної служби і його заступників ми з'ясували, що для підготовки офіцера як лідера прикордонного колективу вища військова школа покликана сформувати майбутнього фахівця не тільки як організатора оперативно-службової діяльності прикордонних підрозділів, але і як всебічно розвинуту особистість, підготувати його до творчої управлінської праці, що має забезпечити лідерське становище у формальній і неформальній структурі прикордонного колективу. З огляду на це основними педагогічними умовами формування у майбутніх офіцерів-прикордонників до лідерства було визначено:

- побудову професійної підготовки курсантів з урахуванням необхідності форму-

вання готовності до лідерства відповідно до моделі сучасного офіцера ДПСУ;

- введення проблематики лідерства до змісту соціально-гуманітарних дисциплін та розробку спецкурсу «Лідерство і його значення при організації життєдіяльності прикордонного підрозділу»;

- використання сучасних методів навчання, що містять елементи змагальності при вирішенні професійно-орієнтованих завдань;

- організацію спеціальної наукової й методичної підготовки викладачів до формування у майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до лідерства.

Теоретичне обґрунтування педагогічних умов формування готовності курсантів до лідерства було підкріплено їх експериментальною перевіркою в умовах навчального процесу ВВНЗ. Педагогічний експеримент було проведено у Національній академії ДПСУ України імені Б. Хмельницького при викладанні таких соціально-гуманітарних дисциплін, як «Історія України», «Психологія управління» та «Методика роботи з персоналом у підрозділах ДПСУ».

Дослідно-експериментальна робота передбачала впровадження конкретних заходів, спрямованих на формування у курсантів готовності до лідерства. Зокрема, перший напрям роботи у процесі експериментально-навчання передбачав *побудову професійної підготовки курсантів з урахуванням необхідності формування готовності до лідерства відповідно до моделі сучасного офіцера ДПСУ*. Для цього було внесено доповнення до навчальних і тематичних планів, документів ВВНЗ, факультетів і кафедри. Зокрема, в документах кафедри було відображено основні заходи щодо формування у майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до лідерства. На ці аспекти ми також звертали увагу при визначенні основних напрямів методичної роботи кафедри педагогіки та психології. Ми організували всю роботу з урахуванням необхідності формування у курсантів знань про лідерство, основних лідерських умінь на навичок при вивченні ними навчальних дисциплін «Історія України», «Психологія управління» та «Методика роботи з персоналом у підрозділах ДПСУ». Це було відображено у навчально-методичних матеріалах, враховано при контролі занять, проведенні нарад, засідань предметно-методичних комісій та навчально-методичних зборів.

Відповідно до другої педагогічної умови було *введено проблематику лідерства до змісту соціально-гуманітарних дисциплін «Історія України», «Психологія управління» та «Методика роботи з персоналом у підрозділах ДПСУ»*. Ми брали за основу

думки Н. Яковенко про те, що знання історії мають бути своєрідним гарантом національної безпеки. Дослідник вважає, що це можливо досягти лише тоді, коли суспільство в злагоді й коли воно дивиться у майбутнє з оптимізмом. Для цього Н. Яковенко пропонує відійти від усталеної традиції «плачу над колоніальним минулим». Історик підкреслює: «Якщо на перше місце поставити суспільство та людину, а не формальний державний статус, то визначальними стануть персональні пріоритети, вибір людиною стратегій власної поведінки тощо. Усунувши традиційні плачі над колоніальним статусом, можна переконатися, яким великим був вклад українців у розбудову тих держав, до яких їх вводила історична доля, – Речі Посполитої, Російської та Австрійської імперій, Радянського Союзу. У такий спосіб наша історія нормалізується, вона набуде елементарної повноцінності, як і решта історій тих народів Європи, що не мали власних державностей (а таких значно більше, ніж державних народів). Йдеться про переакцентування історії з песимістичної на оптимістичну, себто по суті – про спробу подолати насаджуване досі почуття меншовартості» [5].

При цьому для нас також важливою стала позиція О. Однороженка щодо того, що, якщо оцінювати українську історію об'єктивно, то наше минуле в цілому виглядає як перманентне військове змагання з усім навколишнім світом. Учений підкреслює, що *Gesta Ruthenorum* (діяння українців) – це безперервні військові походи, завоювання, нищення ворогів та етнічна експансія. Історія України – це насамперед історія українських військових еліт (княжих дружин, руської шляхти, козацької старшини тощо), пасіонарності яких вистачало не лише на творення власних держав, а й наднаціональних імперій. Сенс усієї української історії полягає в цих великодержавних устремліннях. О. Однороженко робить висновок, що наші предки були визначними будівничими, воїнами, творцями імперій, інакше України як такої сьогодні б не було [3].

У стратегічному плані головним гаслом нашої роботи було переміщення уваги з держави на людину, точніше, на соціальні групи людей – їхні життєві стратегії, уявлення про цінності та мотиви поведінки. У цьому контексті ми і розглядали українських героїв та лідерів, зокрема діяльність князів Святослава Ігоровича, Ярослава Мудрого, Володимира Великого, Данила Галицького та інших діячів, згадували про духовних провідників нації, зокрема руських книжників Нестора, Кліма Смолятича,

Іларіона, Антонія та Феодосія Печерських та інших.

Окрім цього, було розроблено і впроваджено у навчальний процес додатковий спеціальний курс «Лідерство і його значення при організації життєдіяльності прикордонного підрозділу». Метою викладання спецкурсу було надання курсантам теоретичних і практичних знань з теорії лідерства, формування у них навиків і умінь лідерської поведінки. Велику увагу ми також звертали на виховання і розвиток у курсантів професійно-значущих якостей, що дозволили б успішно вирішувати завдання згуртування прикордонного колективу.

Всі види навчальних занять і їх зміст були спрямовані на те, щоб підготувати офіцера, який би вмів уміло організувати діяльність підпорядкованого підрозділу, приймати правильні рішення в звичайних та екстремальних професійних ситуаціях. Головне завдання при цьому – допомогти курсанту усвідомити зміст предметних знань через логічно побудовані модулі, навчити випереджальному пошуку інформації та її систематизації.

Основний зміст спецкурсу становили питання, пов'язані з різними аспектами лідерства та його впливу на соціально-психологічний клімат колективу. Зокрема, ми проводили лекції на такі теми: «Теоретичні та практичні проблеми теорії лідерства», «Природа, закономірності та тенденції лідерської поведінки у малій групі», «Педагогічна характеристика формування готовності до лідерської поведінки офіцерів-прикордонників». Практикуми передбачали вирішення конкретних завдань (наприклад, тих, що стосувалися власне управлінської діяльності керівника прикордонного підрозділу, вибору різних засобів впливу на підлеглих у різних ситуаціях професійної діяльності тощо), обговорення процедур їхнього проведення і результатів, а також вміння давати психологічні характеристики діям керівника.

Ми розглядали з курсантами сутність лідерства як процесу здійснення офіцером владних повноважень, ознаки лідерської поведінки, характеристики сучасних тенденцій лідерства. При цьому на практичних заняттях ми вчили курсантів аналізувати природу і закономірності лідерської поведінки. Курсанти пояснювали випадки, коли потрібно використовувати засоби формального і неформального лідерства у різних умовах професійної діяльності. Аналізували курсанти й різні аспекти розвитку й прояву лідерства в умовах служби на кордоні.

Важливим для нас було те, щоб курсанти вміли визначати основні психолого-пе-

дагогічні особливості лідерської поведінки, здійснювали педагогічну діагностику лідерської поведінки персоналу, творчо застосовували основні методи, прийоми, засоби і форми роботи з розвитку готовності до лідерства відповідно до науково обґрунтованого алгоритму, а також уміли враховувати психолого-педагогічні особливості військово-службовців з лідерською поведінкою в майбутній професійній діяльності.

Велику увагу ми приділяли розгляду готовності до лідерства як складової професійної підготовки офіцерів ДПСУ, а також впливу лідерства на ефективність виконання службових завдань прикордонним підрозділом та необхідності врахування психологічних особливостей різних типів лідерів в діяльності офіцера-прикордонника.

Загалом вивчення спецкурсу дало змогу підвищити рівень професійно-психологічних знань та умінь курсантів, зокрема щодо управління прикордонними підрозділами та основних засобів впливу на підлеглих при організації охорони державного кордону. Вивчення профорієнтованого навчального курсу «Лідерство і його значення при організації життєдіяльності прикордонного підрозділу» сприяло актуалізації пізнавальної зацікавленості курсантів щодо вивчення можливостей цього явища для підвищення ефективності управлінської діяльності при вирішенні завдань прикордонної служби.

Третя педагогічна умова передбачала використання сучасних методів навчання, що містять елементи змагальності при вирішенні професійно-орієнтованих завдань. Це насамперед проблемні та евристичні методи, методи аналізу конкретних ситуацій, дискусії, метод вирішення творчих та дослідницьких завдань. Використання цих методів допомагало розвивати в курсантів змагальність, стимулювати їх активність в одержанні нових знань, розвивати здатність до аналітичного мислення.

У процесі формувального експерименту ми використовували комплекс форм і методів проблемного навчання, який включав: лекції-бесіди, лекції-дискусії, лекції із застосуванням техніки зворотного зв'язку, лекції з використанням елементів «мозкової атаки», лекції-консультації, лекції з аналізом конкретних ситуацій тощо. На проблемних лекціях ми дотримувалися порад В. Ягупова, який вважає, що такі лекції повинні мати діалоговий характер. Діалог при цьому може бути як зовнішнім (між педагогом та учнями), так і внутрішнім (самостійне мислення, обмірковування учнем навчальної проблеми) [4, с. 372]. Ми намагалися дотримуватись таких вимог:

- вступати в контакт не як «особа, яка все знає», а як співрозмовник, який хоче обмінятися своїми думками щодо проблеми;

- не тільки визнавати право курсантів на власний погляд, але й бути зацікавленим у цьому;

- істинність нових знань доводити не силою особистого чи іншого авторитету, а шляхом обґрунтованих міркувань;

- надавати можливість курсантам ознайомитися з різними поглядами щодо проблеми;

- шанобливо ставитися до курсантів та особливо до їх думок, створювати атмосферу співробітництва та невимушеності;

- стимулювати курсантів до самостійного пошуку відповідей до навчального завдання [4, с. 372–373].

На семінарських заняттях ми використовували такі прийоми підвищення активності й самостійності курсантів, як семінари-дискусії, прес-конференції.

На таких заняттях ми використовували різні прийоми, що допомагали розвивати у курсантів самостійність та ініціативність. Ми створювали ситуації, у яких курсанти:

- захищали свою думку, наводили на її захист аргументи, докази, використовували набуті знання;

- ставили питання викладачеві, товаришам, з'ясовували незрозуміле, заглиблювалися з їхньою допомогою в процес пізнання;

- рецензували відповіді товаришів, товари та інші творчі роботи, робили корективи, давали поради;

- ділилися своїми знаннями як на заняттях, так і після них;

- виконували завдання, що передбачали читання додаткової літератури, першоджерел, тривалі спостереження;

- виконували роботи переважно пошуково-творчого характеру;

- аналізували свої пізнавальні та практичні дії.

Використання активних методів навчання допомагали формувати активність курсантів, їх уміння відстоювати свою позицію, в загальному підсумку – їх готовність до лідерства.

Окрім цього, одним із важливих напрямів експериментального навчання було залучення курсантів до виконання дослідницьких робіт з акцентом на питання лідерства. Ми враховували, що саме в процесі дослідницької діяльності найбільше проявляється мотивація курсантів, їхні ціннісні орієнтації, а також формується установка на саморозвиток і самоосвіту, самоорганізованість, самодисципліну, самоконтроль та інші важливі лідерські якості.

Курсанти у рамках навчального процесу готували реферати й доповіді для виступів на семінарських заняттях, на наукових конференціях, брали участь у роботі академічного наукового товариства. Наприклад, на семінарські заняття з «Історії України» вони готували повідомлення на такі теми: «Князь Святослав – воєначальник-лідер», «Богдан Хмельницький – харизматичний лідер», «Григорій Сковорода як духовний лідер нації» тощо.

У результаті проведеної роботи з формування готовності до лідерства майбутніх офіцерів-прикордонників було виявлено, що відбулися зміни в усіх структурних компонентах готовності до лідерства курсантів експериментальних груп. Зокрема, високий рівень готовності до лідерства було виявлено у 13,95% курсантів експериментальних груп, що на 8,14% більше, ніж до експерименту; середній – 59,30% (на 11,63% більше, ніж до експерименту), низький – 36,74% (на 9,77% менше, ніж до експерименту). У контрольних групах рівні сформованості готовності до лідерства такі: високий рівень мали 9,75% курсантів, що на 2,44% більше, ніж до експерименту, середній – 48,78% (на 1,22% більше, ніж до експерименту), низький – 41,46% (на 3,66% менше, ніж до експерименту).

Вивчення динаміки сформованості готовності до лідерства курсантів експериментальної групи підтвердило, що впровадження розроблених педагогічних умов, організація і проведення комплексних організаційно-методичних заходів дають змогу істотно підвищити рівень сформованості у курсантів готовності до лідерства.

Проведений теоретичний аналіз проблеми формування у майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до лідерства та результати експериментального дослідження дали змогу обґрунтувати методичні рекомендації науково-педагогічному складу щодо формування у майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до лідерства.

Для формування у майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до лідерства важливе значення мають рекомендації науково-педагогічному складу, які розроблено на основі проведеного дослідження. Йдеться про те, що підготовку офіцера-лідера слід розглядати як компонент професійної підготовки офіцерів прикордонної служби і для цього у кваліфікаційні характеристики фахівців включити вимоги щодо формування в офіцера-прикордонника готовності до лідерства як професійно важливої властивості. Важливо на кожному етапі професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників спроектувати вплив на їх особистість з ураху-

ванням прогностичного результату формування готовності до лідерства відповідно до моделі сучасного офіцера ДПСУ. Необхідно також відбір змісту професійної підготовки здійснювати з урахуванням необхідності надання курсантам знань про сутність лідерства, його специфіку в історичному аспекті (при вивченні навчальної дисципліни «Історія України»), в соціально-психологічному (при вивченні навчальної дисципліни «Психологія управління») та специфічно-професійному (при вивченні навчальної дисципліни «Методика роботи з персоналом у підрозділах ДПСУ»). Для формування готовності курсантів до лідерства важливе значення має також вибір відповідної системи педагогічних засобів, зокрема мети, змісту, методів, організаційних форм, обґрунтування вимог педагога, забезпечення відповідних міжпредметних зв'язків та відносин між суб'єктами навчального процесу.

Висновки з проведеного дослідження.

Результати експерименту засвідчили, що впровадження передбачених педагогічних умов формування у курсантів готовності до лідерства значно підвищує рівень їхньої професійної підготовки, сприяє становленню як професіонала та лідера. Результатом дослідно-експериментальної роботи стали методичні рекомендації щодо формування готовності до лідерства у майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України, у яких відображено основні напрями діяльності як професорсько-викладацького складу, командирів і офіцерів виховних структур підрозділів, так і майбутніх офіцерів ДПСУ.

Перспективами подальших досліджень є визначення сутності та особливостей змісту готовності до лідерства майбутніх офіцерів-прикордонників.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Маковський О. Формування лідерських якостей майбутніх офіцерів : дис. ... канд. пед. наук : спец. 20.02.02 «Військова педагогіка та психологія» / О. Маковський. – Хмельницький, 2002. – 145 с.
2. Маслянов Н. Психолого-педагогические условия развития готовности курсантов к лидерству : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Н. Маслянов. – Калининград, 2001. – 162 с.
3. Однороженко О. «Звичайна схема» української історії / О. Однороженко // Український тиждень. – 2012. – № 34 (251). – С. 42–43.
4. Ягупов В. Педагогіка : [навч. посіб.] / В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.
5. Яковенко Н. «Історику не дано пізнати світ таким, яким він був насправді...» / Н. М. Яковенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://buknews.com.ua/page/natalia-yakovenko-istoryku-ne-dano-piznaty-svit-takym-iyakym-vin-buv-naspravdi.html>.